

Çizim 5. Mihrap (Güney) Cephesi.

OSMANLI SARAY HALILARINDAN YENİ ÖRNEKLER

Şerare YETKİN

16. Yüzyıl, Türk Halı Sanatının en parlak devri olarak kabul edilmeye lâyık bir zenginleşme göstermiştir. Halı cinslerinin en çeşitli olduğu bu devirde, bir taraftan 15. yüzyıldaki geometrik örnekli halı tipleri devam ederken, diğer taraftan da madalyon ve bitkisel motiflerin kullanılması ile zenginleşen yeni halı tipleri ortaya çıkmıştır. 1514 de Tebriz'in, 1517 de de Kahire'nin Osmanlılar tarafından alınması, Türk halı sanatında yeni bir teknik ve desen anlayışını sağlamıştır. İmparatorluğa yeni katılan bu bölgelerin, halı sanatından alınan etkiler, Türk halı sanatında özümленerek yeni bir halı tipi oluşturulmuştur. Bu yeni anlayışın şekillendirdiği halılar, Osmanlı saray halıları adı ile tanınmaktadır. Türk halı sanatının birbirine bağlanan halı tipleri dışında kalan tek grup olması ile dikkati çekerler. Osmanlı saray halılarının 15. yüzyılda bir ilk merhaleleri olmamıştır. Bu halılar bir gelişme sonucu değil, birden ortaya çıkmışlardır. 16. yüzyıl İran halı sanatından ilham alınmış, sivri hançer yaprakları, kıvrık dallar üzerine iri palmet çiçekleri ve madalyonlar, tipik bir Türk üslûbunda natüralist lâle, sümbül, karanfil, gül çiçekleri ile birleştirilerek yeni bir halı deseni dünyası yaratılmıştır. Osmanlı saray halılarının desenlerini çizen saray nakkaşları bütün zenginlikleri içinde gayet sağlam kompozisyonlar ortaya koymuşlardır. Bu nakkaşların çizdiği Türk çiçeği adı verilen sümbül, lâle, karanfil ve gülün verilmişindeki natüralizm ile, tabiatın uzak palmet ve rozetlerle birleştirilerek, bazen de madalyonların kullanılması ile meydana getirilen desen zenginliği ve Türk halılarının sonsuzluk prensibine uydurulmuş kompozisyon sağlamlığı, Osmanlı saray üslûbundaki yüksek sanat duygusunu kuvvetle ifade etmektedir. Çok zarif ve ince olan bu desenlerin yapılabilmesine uygun olan

* Halı şemalarını çizen Desinatör Bn. Bingül Erişir ve Asistan Mimar M. Baha Tanman'a teşekkür ederim.

İran düğüm tekniği kullanılmıştır. Türk halı sanatında o zamana kadar kullanılmış olan Türk düğümü bütün sağlamlığına rağmen, bu kıvrık ve çok ince detaylı örneklerin yapılmasına elverişli değildir. Bu yüzden Osmanlı saray halılarının halı yapımında ananevi Türk düğümü tekniğini kullanan Anadolu dışında bir yerde yapmaya başlanmış olması tabiidir. Prof. Dr. Kurt Erdmann tarafından çeşitli kaynakların incelenmesi ile ortaya atılan bir fikre göre Osmanlı saray halıları, İstanbul'da saray nakkaşları tarafından çizilip gönderilen örnekler göre Kahire'de yapılmaya başlanmıştır¹. Osmanlı saray halılarının tekniği, renk özelliği, yün cinsi ve bilhassa bazı halılarda görülen motif benzerlikleri, ilk Osmanlı saray halılarının Kahire'de Memlûk tezgâhlarında yapılmaya başladığını açıklamaktadır. Böylece karışık bir stil ortaya çıkmıştır. Fakat kısa bir müddet sonra, tamamen Osmanlı saray üslûbunda bitkisel, natüralist motifler benimsenmiştir. Memlûk halılarının kompozisyonuna hâkim olan gruplaşma prensibi yerine, Türk halılarının sonsuzluk prensibi hâkim olmuştur. İran halılarından alınan madalyon düzeni ise, sonsuzluk prensibine uygun olarak kullanılmıştır. Prof. Dr. Kühnel ise, ilk halıların Kahire'de yapılmış olduğu fikrini benimsemekle beraber, teknik özellik gösteren bazılarının İstanbul'da veya ipek dokumaları ile meşhur olan Bursa'da yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür². Bu fikir çok önemli bir kaynakla da sağlamlaşmaktadır³ 1585 tarihli bir fermanla Sultan III. Murat, onbir halı ustasının gerekli yün malzeme ile birlikte Kahire'den İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bunların faaliyetleri hakkında birşey bilinmemektedir, belki bunlar belli bir görevle bir müddet için çağırılmışlardır. Belki İstanbul'da saraya bağlı bir atölye tesis etmişler veya 1474 den beri halılarından bahsedilen Bursa'da yerleşmişlerdir. Boyanmış yün malzemeyi de birlikte getirmelerinin istenmesi, bazı Osmanlı saray halı ve seccadelerinde görülen teknik ve malzeme farkını açıklamaktadır. Çünkü Osmanlı saray halıları ipek gibi ince ve yumuşak bir yünden yapılmıştır. Bu kalitede yün Mısır'da

1 K. Erdmann, «Neuere Untersuchungen zur Frage der Kairener Teppiche» *Ars Orientalis IV*, 1961, s. 65-105.

2 E. Kühnel, — L. Bellinger, *Cairene Rugs and Other Technically Related, 15th Century - 17th Century*, The Textile Museum, Catalogue Raisonné, Washington, D.C. 1957.

3 G. Jacob, «Deutsche Übersetzungen türkischer Urkunden...», *Oriental Seminar zu Kiel*, Hft. 4 (1920), Document Nr. 50, s. 6.

elde ediliyordu. Ayrıca renklendirmeye de daha elverişli idi. Çünkü ilk Osmanlı saray halılarında tatlı bir kırmızı, sıcak bir sarı, koyu mavi ve çimen rengi yeşil kullanılmıştır ki bu renkler Memlûk halılarında da görülen renklerdir. Ayrıca argaç ve arışlar da tabii renkte beyaz yündür. Arışlarda bazen kırmızı renkte yün kullanılmıştır. İstanbul veya Bursa'da yapılmış olduğu ileri sürülen daha geç halılarda ise, malzeme farkı görülür. Argaçlar ve arışlar ipekten yapılmıştır. Argaçlar sarımsak yeşil renkte üç tane ipek iplikten bükülüdür. Arışlar kırmızı renkte boyanmış ipektendir. Havi veren yünler ise Mısır'da olduğu gibi S şeklinde bükülmüştür. Ancak beyaz ve açık mavi kısımlarda pamuk kullanılmıştır. Pamuk iplikler Anadolu'ya has olan Z şeklinde bükülüdür. Boyanmış yünlerin ustalarla birlikte getirilmesinin istenmesi bu halılarda görülen yeşil rengin, parlak beyaz renkte olan Anadolu yününün boyanarak elde edilmeye elverişli olmadığı ileri sürülmektedir. Malzeme farkına rağmen ilk halıların örneklerini geç devir halıları tekrarlamaktadırlar.

Dimand ise bütün Osmanlı halılarının Kahire'de değil İstanbul'da veya Bursa'da yapılmış olacağını ileri sürmektedir. Hatta daha da ileri giderek Memlûk halısı denilen halıların Osmanlı devrinde yapılmış olduğunu kabul etmektedir⁴.

Osmanlı saray halıları, Türk halı sanatında henüz halledilmemiş bazı soruları saklamaktadır. Bu makalemizde tanıtacağımız halılar, bu soruların cevabını kısmen açıklayacaktır kanaatindeyiz. Türk halı sanatının bu en zarif örnekli halılarından bildiğimiz kadarıyla, maalesef yurdumuzda Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve burada tanıtacağımız iki büyük halı ile, biri gene aynı müzede, diğeri Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan iki seccade kalmıştır. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin deposunda Osmanlı saray halıları grubuna bağlanan birkaç geç örneğin bulunabileceğini tahmin ediyoruz. İleride yapacağımız araştırmalarda bunları tanıtacağız. Buna karşılık Osmanlı saray halılarının ve seccadelerinin en zengin ve muhteşem örnekleri dünyanın belli başlı büyük müzeleri ve özel koleksiyonlarında bulunmaktadır. Bu makalede tanıtacağımız halılar ise diğer Osmanlı saray halıları içinde dikkati çeken bazı özellikleri ile değer kazanmaktadırlar.

4 M.S. Dimand — Jean Mailey, *Oriental Rugs in the Metropolitan Museum of Art*, New York, 1973, s. 196-205.

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan iki Osmanlı Saray halısının tanımı :

1) Osmanlı Saray Halısı No. 153 (Resim 1-4) (Şema 1)

Ebadı : 4.28 x 4.80 M.

Argaç : Çok ince sarı renkte dört yün iplikten bükülü.

Arış : Kırmızı renkte çok ince dört yün iplikten bükülü, her düğüm sırasından sonra iki tane geçirilmiş.

Düğüm : İran düğümü, 10 cm² de Y 45 x D 40 düğüm var.

Zemin : Kırmızı renkte olup tam ortada yeşil renkte, iri bir madalyon var. Etrafı beyaz olup ortasında kırmızı dilimli daha küçük bir madalyon var. İç dolgusu olarak yeşil bir rozet etrafında radial şekilde sarı rumilerden meydana gelmiş mavi palmetler çıkıyor. İki taraflarında kıvrık rumiler dolguluyor. İçteki bu dilimli madalyonun etrafında, alternatif olarak, bir çift yapraklı iri bir gül ve koncaları ile bir gül dalı, bir de iri bir gül koncası sıralanmış. İçlerinde kırmızı, mavi, sarı dolgular var. Koncalı gül dalları arasındaki kısımda, sarı ve kırmızı renkte çifte bulut veya kaplan postu çizgileri uzanıyor. Bunlardan da sarı karanfil, kırmızı bir rozet, mavi, beyaz, sarı dolgulu bir lâlenin iki tarafında sıralanmış olarak çıkıyor. Ortadaki iri madalyonun benzerleri, tam köşelerde çeyrek madalyon olarak yer almış. Koyu mavi renkte olup etrafı beyaz şeritle çevrilidir. Ortasında yeşil dolgulu, kırmızı daha küçük dilimli bir madalyon yer almış. Dolgulayan motifler aynı, sadece renkler farklı. Bu madalyonların yerleştirildiği asıl zeminde bir orta rozet etrafında radial şekilde yerleştirilmiş, sekiz palmetli çelenge göre simetrik bir kompozisyon var. Sarı, mavi, kırmızı dolgulu iri nar çiçeği biçiminde palmetlerden çıkan kıvrık hançer yapraklı dalların taşıdığı saplar üzerinde mavi ve beyaz bahar çiçekleri zemini ritmik kıvrımlar yaparak dolgulamaktadır. Ortadaki ve köşelerdeki madalyonlar sonsuza uzanan bu zemin dolgusu üzerine yaptırılmış gibi durmakta, esas zemin madalyonların altında hissedilmektedir.

Bordür : Üç kısımdır. Esas bordür 30 cm. dir. Kırmızı renkte olup, sarı, mavi, kırmızı dolgulu iri palmetler, sarı saplar üzerinde bir aşağı bir yukarı gelecek şekilde sıralanmıştır. Ayrıca tepelerinden sarı, yeşil, mavi dolgulu kıvrık hançer yaprakları çıkmakta ve daha küçük palmetleri kesmektedir. Arada mavi rozetler hançer yapraklarını birleştirmektedir. Dar bordürler aynı olup üç şerit halindedir. Ortadaki 5 cm. dir. Sarı zemin üstüne mavi rozetler arasında yeşil, kırmızı benekli çizgiler taşır. İki taraftan 3 cm. lik şeritle çevrilidir. İçlerinde üç sarı benek ve beyaz konturlu bulutçuklar sıralanmıştır. Bordürlerde köşe dönüşleri gayet iyi halledilmiştir.

Durumu : Halı çok harap bir haldedir. Gerek zemin gerekse bordürde büyük delik ve yırtıklar vardır. Birçok yeri aşınmıştır. Fakat sağlam kısımlarda renkler parlak ve canlıdır.

Geldiği yer : Eskişehir Seyyid Battal Gazi Türbesi'nden getirilmiş olup, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 153 numara ile kayıtlıdır. Müze kaydı 10 Kânunusani 1329 dur. Eski numarası 604 tür.

Bibl. : Ş. Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul, 1974, s. 123-126, Levha 73.

2) Osmanlı Saray Halısı No. 768 (Resim 5-7) (Şema 2)

Ebadı : 8.80 x 4.65 M.

Argaç : Sarı renkte dört yün iplikten bükülmüştür.

Arış : Kırmızı renkte çok ince dört yün iplikten bükülü. Her düğüm sırasından sonra iki tane geçirilmiş.

Düğüm : İran düğümü. 10 cm² de Y 45 x 42 düğüm var.

Zemin : Kırmızı zemin üstüne sarı ve beyaz dolgulu kanath rumilerin meydana getirdiği baklavalar, kaydırılmış eksenler üstünde sıralanmıştır. Enine bir sıradaki baklavanın içi yeşil, bir sıradaki baklavanın içi ise koyu mavi renktedir. Mavi baklavalar bir tam, iki yarım, yeşil baklavalar ise iki tam haldedir. Halı boyunca beş sıralı olarak sıralanmışlardır. Her baklavanın içinde dört iri palmet vardır. Tam ortada sarı dolgulu küçük bir baklavanın içine yerleştirilmiş bir rozetten çıkan kanath rumiler baklava biçiminde birleş-

mişlerdir. Tam ortalarındaki rozetten çıkan dört iri palmet büyük baklavayı dolgulamaktadır. Palmetlerin içi mavi, sarı dolguludur. Bütün motifler kırmızı renk ile konturlanmıştır. Dolgu yapan palmetlerin uçlarından iki tarafa doğru kıvrılan birer hançer yaprağı çıkıyor. Bu yaprakları taşıyan ince beyaz dal ise, mavi, sarı dolgulu bir rozetle birleşerek uzuyor ve bir alt sıradaki baklavanın palmeti ile birleşiyor, böylece baklavalar arasında rozetli dallarla birleşerek teşkil edilmiş daha sıkı bir baklava şeması ortaya çıkıyor. Ortalarında iri palmetlerin uçlarından çıkan daha küçük tomurcuk palmetlerin kırmızı dallarla rozetlere bağlanmasından meydana gelen bir dolgu var. Yeşil, koyu mavi ve sarı renkler kullanılmıştır. Ayrıca büyük rumili baklavaların uçlarındaki palmetler de sarı bir dal ile birleşerek daha küçük bir baklava yapıyor. Bu baklavalar her sıradaki büyük rumili baklavaların arasında yer alıyor. İçlerinde açık mavi renkte küçük dilimli baklava biçiminde bir dolgu var.

Bordür : Üç kısımdır. Esas bordür 45 cm. genişlikte olup, kırmızı zemin üstüne bir mavi, bir yeşil palmet biçiminde kartuşlar alternatif olarak sıralanmıştır : İçlerine sarı, kırmızı dolgulu bir lâle ve bunun iki yanında sarı ve beyaz dolgulu bir gül ve koncaşı ile meydana getirilmiş bir buket yerleştirilmiştir. Kartuşların etrafı beyaz bir şerit ile çevrilidir. Hepsi dik istikamette yerleştirilmiştir. Tam köşeye gelen kartuş meyilli bir şekilde konularak, köşe dönüşü başarılı bir şekilde halledilmiştir. Aralardaki boşluklarda yine dik istikamette çıkan gül, karanfil, sümbül ve lâleli buketler vardır. Kartuşları iki taraftan çerçeveleyecek şekilde yer almışlardır. Dar bordürler ise üç şerit halindedir. Ortadaki 6 cm. olup, sarı zemin üstüne mavi kırmızı rozetler sıralanmıştır. İki yan şerit ise 3 cm. olup, kızıl kahverengi zemin üstüne sarı üç benek ve kırmızı bulutçuklar alternatif olarak yerleştirilmiştir. Çok büyük olan halının bazı yerleri aşınmış ve delinmiş olmakla beraber tam olarak kalmıştır, renkler canlıdır.

Geldiği yer : Eskişehir'de Seyyid Battal Gazi Türbesi'nden getirilmiştir. 10 Kânunusani 1329 tarihinde müzeye kaydedilmiştir. Eski numarası 601 dir.

Bibl. : Ş. Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul, 1974, s. 123-126, Levha 72.

II

Bu halıların, Osmanlı Saray Halıları içindeki yeri :

Halılar, Osmanlı Saray Halıları'nın çok sevilen ve tekrarlanan birer kompozisyonuna sahip olmakla beraber, ayırıcı özelliklere sahiptirler. Birinci halı bir rozet etrafında sekiz palmetin radial bir şekilde sıralanmasını veren klasikleşmiş bir zemin örneğine sahiptir. Ancak bu kompozisyona yeni motifler ilâve edilerek zenginlik kazandırılmıştır. Aşağı ve yukarı doğru yönelmiş iri nar çiçeği gibi palmetler ve bunlardan iki tarafa doğru ritmik kıvrılışlarla çıkan bahar çiçekleri açmış dallar, ve hançer yapraklar simetrik bir düzende bütün zemini sonsuza doğru kaplar. Bu zemin üstüne tam ortada bir büyük madalyon, köşelerde de çeyrek madalyonlar yerleştirilmiştir. Madalyonların içinde çifte kaplan çizgisi veya çin bulutlarından çıkan lâle, gül, karanfil çiçekleri dairevi bir dolgu yapar. Ortada iri palmet ve gül koncaları ile çevrili, palmet ve rumi dolgulu bir madalyon vardır. Madalyonlar çiçekli zemin üstünde âdeta yapılandırılmış gibi durmaktadır. Madalyonların kenarında görüldüğü gibi, iri palmetli nar çiçeği ve bahar dallı zemin, madalyonun altında kesintisiz uzanmaktadır. Bu halının zemin ve madalyon dolgusuna çok benzeyen küçük bir halı New York Metropolitan Museum'da bulunmaktadır. Halının argaçları ipektendir. Arış yünden yapılmıştır, beyaz kısımlarda pamuk kullanılmıştır⁵. Gene bu halının zemin dolgusuna benzeyen iki küçük parça Washington Textile Museum'da bulunmaktadır. Arış ve argaçlarda tamamen ipek kullanılmıştır. Beyaz renkteki kısımlarda ise pamuk kullanılmıştır. Bu özellikleri halıların 17. yüzyılda İstanbul veya Bursa'da yapılmış olduğunu belirtmektedir. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan halının tamamen yünden yapılmış olması ve kareye yakın bir ebatta bulunması bu halının arkaik bir tipin örneğine sahip başka bir halıyla benzerliğini ortaya koyar. Münih'te Bernheimer koleksiyonunda bulunan bu biçimde bir halıda, aynı rozet etrafında palmetlerin radial çevrelendiği bir zemin kompozisyonu görülür. Halının tam ortasında ve köşelerinde, aynı motif bir madalyon dolgusu olarak kullanılmıştır. Bordürü ise Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halının bordürü

5 Aynı eser, s. 232-233, fig. 185.

gibidir, ancak zemin dolgusu farklıdır. İstanbul'daki halıda gayet iri nar çiçeği biçiminde palmetler ve bunlardan çıkan bahar çiçekleri açmış kıvrık dallar ve kıvrak hâncer yapraklarının, bu arkaik kompozisyona katılması ile bir zenginleşme görülür. Madalyon dolgusu ise natüralist çiçeklerden meydana gelmektedir. New York Metropolitan Museum of Art'ta bulunan büyük bir halıda ise, ebadına uygun olarak aynı kompozisyon şeması daha çok sayıda tekrarlanmıştır (Resim 8). Madalyonların iç dolgusu ise, İstanbul'daki halı ile aynıdır. Sadece bordüründe, gene Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ikinci büyük halının aynı kompozisyonu görülür. New York'taki diğer bir halı ise, tamamen yünden yapılmıştır⁶. Fakat nar çiçekleri ve bahar dalları yoktur. Berlin'de evvelce özel bir koleksiyonda bulunan halıda da benzer zemin örneği görülür. Halının tamamen yünden yapılmış olmasından dolayı, bu halı Kahire'de yapılmış olarak kabul edilmektedir. Ancak Osmanlı saray üslûbunda, bu kadar çok natüralist motiflerin kullanılması 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştır. Bahar açmış dallar, gül, lâle, karanfil, sümbül çiçekleri devrin bütün sanat eserlerinde 17. yüzyıl sonuna kadar büyük bir zenginleşme ile kullanılmış ve devrin üslûp bütünlüğünü sağlamıştır. Araya katılan Çin bulutu veya kaplan çizgileri ise gene bu devir eserlerinde süsleyici unsur olarak kullanılmıştır⁷. Bütün bu özelliklerinden dolayı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halının, New York'taki büyük halı ile birlikte, Kahire'den İstanbul'a çağrılan ustalar tarafından İstanbul veya Bursa'da yapılmış olabileceğini kabul ediyoruz. Her iki halının da tamamen yünden yapılmış olması, ustaların birlikte getirdikleri boyalı yün malzeme ile yapılmış olmalarını gösterir. Washington Textile Museum'da bulunan ve muhtemelen aynı halıya ait olan parçalar ise, ipek ve pamuk kullanılarak aynı kompozisyonda yapılmış olmalarıyla dikkati çekerler. Ustaların getirdiği kısıtlı malzeme bittikten sonraki bir devrede yapılmış olmalıdırlar.

6 Aynı eser, 233, fig 190.

7 Bu motif, çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır, Çin bulutunun stilize edilmiş bir şekli olarak görülür, Buda'nın dudakları diyenler vardır, şimşek kabul edenler vardır, fakat Osmanlı sanatı içinde bu motif bir kudret sembolü olarak, kaplan postundaki çizgilere benzetilmektedir. Fakat kanaatimizce bu motif Osmanlı saray halılarında çok sık kullanılmakla beraber sembolik manasını kaybetmiş, sadece süsleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Lâle, sümbül, karanfil motifleriyle birlikte verilmiş olması da bunu kanıtlamaktadır.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ikinci halı ise, gene Osmanlı Saray halılarında çok tekrarlanan ve barok bir form almış kanatlı rumilerin oluşturduğu baklavah kompozisyona sahiptir. Böyle bir halı Londra Victoria and Albert Museum'da bulunmaktadır (Resim 9). Bazen de sonsuza doğru uzanan bu zemin kompozisyonu üzerine madalyonlar eklenmiştir. Evvelce Berlin Staatliche Museen'de bulunan, fakat son harpte yanmış olan bir halıda olduğu gibi⁸. New York Hispanic Society'de de böyle bir halı vardır. Bordürü Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halının bordürüne benzer. Farklı olarak madalyonların iç dolgusunda da aynı natüralist çiçekli kartuşlar yer almıştır. Washington Textile Museum'da bulunan böyle bir halının orta madalyonunda ise, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan I. halıdaki madalyon dolgusu görülür. Köşe madalyonlarında ise, Hispanic Society'deki halının madalyon dolgusu vardır. Zemin dolguları aynı olmakla beraber, bordür ve madalyonların dolgusunda benzer motiflerin serbest kullanılışı görülür. Burada birkaç örnekle tanıttığımız halıların hepsinde sonsuza doğru uzanan zemin kompozisyonu, kanatlı rumilerin meydana getirdiği baklavaların kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmasını verir. Baklava şemasına göre düzenlenmişlerdir. Aralarında küçük rozet çiçekli bir dal köşeli zikzak kıvrımlar yaparak, yatay olarak uzanır. Konumuz olan II. halıda ise aynı kompozisyon olmakla beraber, bu halı bildiğimiz kadarıyla ilk defa rastladığımız bir özelliğe sahiptir. Kanatlı rumilerin meydana getirdiği baklavaların rengi, bir yatay sırada koyu yeşil, diğer yatay sırada ise koyu mavi olarak değişmektedir. Böylece kırmızı zemin üstünde, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanan sahte bir madalyon görünümü elde edilmiştir. Ayrıca bunların orta dolgusu olan bir rozet etrafında sıralanmış dört iri palmetin uçlarından iki tarafa doğru çıkan ince ikişer sapla, diğer kaydırılmış eksenlerdeki baklavaların iç dolgusu olan palmetlerle bağlanmışlardır. Saplar tam ortalarında iri bir rozet taşır. Böylece sahte madalyon düzeni veren baklavalar arasında, çift sıralı sapsız daha sıkı bir bağlantı sağlanmıştır (Şema 2). Bu halının şemasına benzeyen ve 1750 ye tarihlendirilen geç bir İran halısı vardır⁹. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve özellikleri ile benzer gruplarından

8 K. Erdmann, Oriental Carpets, London 1962, s. 50, fig 129.

9 F.R. Martin, A History of Oriental Carpets before 1800, Wien, 1906, Part I.

farklı olan bu iki halının, Kahire'den çağrılan ustalar tarafından İstanbul'da yapılmış olacağını ileri sürüyoruz. Gerek malzeme ve teknik, gerekse kompozisyon bakımından Kahire'de yapılmış olduğu kabul edilen halılara benzerliklerine rağmen, diğerlerinde olmayan bazı özelliklere sahip olmaları, bizi böyle bir fikre yaklaştırmıştır¹⁰.

Bu fikri kuvvetlendiren diğer bir halı da Paris Musée des Arts Décoratifs'de bulunmaktadır. Bu halı da bildiğimiz kadarıyla tek örnektir¹¹. Halının özelliği, madalyon düzeninin değişik bir uygulamasını vermesidir (Resim 10). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki II. halıdaki, kanatlı rumilerden meydana gelmiş koyu mavi renkteki baklavalar bu halıda, tam köşelerde çeyrek madalyon yerine kullanılmıştır. Halının tam ortasında ise, gene iri kanatlı rumilerin meydana getirdiği yassı alınlıklı kartuş biçiminde bir madalyon yer alır (Şema 3). Kartuşun rengi koyu yeşil olup, içinde lâle, sümbül, karanfil, gül ve koncası, nar çiçeklerinden meydana gelmiş, simetrik düzenli, zarif bir dolgu vardır. Çiçekler kartuşun biçimine uygun bir biçimde yerleştirilmişlerdir. Kartuşun alt ve üstündeki sivri uçları, iri bir palmet biçiminde kartuşlar taçlandırmaktadır. Halının zemini kırmızı renktedir. Köşe dolgusu olan palmetlerden çıkan çifte saplardan biri alınlıklı kartuşa bağlanır, diğer kartuşun yanında kıvrılarak zemini dolgular. Bordürü, Osmanlı Saray halılarının karakteristik, hançer yapraklı, palmetli, kıvrık dallı bordür örneğindedir. Halı tamamen yün malzeme ile yapılmıştır¹². Bu halıya benzeyen ve tamamen yünden yapılmış bir halı parçası da Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır¹³. Kırmızı zemin üstüne alınlıklı kartuşlar ve dört rumili iri baklavalar sonsuza doğru sıralanmıştır (Resim 11). Halı, sadece bir köşe kısmını veren parça halinde kalmış olmasına rağmen, sonsuzluk fikrinin başarılı bir uygulaması olan kompozisyonu belli olmaktadır. Bordürü ise, Londra Victoria and Albert Museum'daki büyük saray halısının bordürünün benzeridir. Yeni bir kompozisyon özelliği gösteren, içi natüralist Türk çiçekleri ile dol-

gulanmış bu kartuşlu halıların da, 17. yüzyıl başlarında ve Kahire'den çağrılmış ustalardan sonra İstanbul'da yapılmış olabileceğini ileri sürüyoruz. Çünkü bu yeni gruba giren halıların tamamen İstanbul veya Bursa'da yapıldığını belirten, arış ve argaçları ipek, özellikle beyaz kısımları pamuk ipliğinden yapılmış benzerleri bulunmaktadır. Viyana Museum für Angewandte Kunst'ta bulunan 4.36 M. genişlik ve 2.48 M. uzunlukta bir halı bunların en tanınmışıdır (Resim 12). Halı baklava biçiminde madalyonlarla, kartuş biçiminde madalyonların sonsuza sıralanışını verir¹⁴. Halının bordürü 17. yüzyıl Osmanlı Saray halılarında çok sevilerek kullanılmış olan iri nar çiçeği biçimli palmetli ve zarif Çin bulutlu bordür şeklindedir. Ancak halının durumuna göre bu bordürler eklenmiştir. Halının üçte ikisi noksanlıdır. Bu halının asıl ebadının çok daha büyük olduğunu, sonradan bulunan aynı teknik ve kompozisyonda olan halı parçaları kanıtlamaktadır (Şema 4). Bunlardan iki tanesi Berlin - Dahlem Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim 13-14). Biri zeminden 1.04 x 1.30 M. lik, diğeri bordürü de veren 3 x 1.20 M. lik bir köşe parçasıdır, envanter no. 89, 150 ve 97, 58 dir¹⁵. Parçalar 1889 da İstanbul'da bir antikacıdan alınmıştır. Viyana'daki büyük halının da 19. yüzyılda aynı yerden alınmış olması kuvvetle mümkündür. Çünkü buna benzer bir parça da Hannover Kestner Museum'da bulunmaktadır (Resim 15)¹⁶, envanter no. 5424, ebadı 1.05 x 1.42 M. dir. Ayrıca bunlara benzer başka iki küçük parça da Washington Textile Museum'da bulunmaktadır (Resim 16-17)¹⁷.

Bu teknik ve kompozisyonda bugüne kadar bildiğimiz parçalar bundan ibarettir. Çok muhtemeldir ki Viyana'daki büyük halı, bir zamanlar çok büyük olan, fakat sonra harap olmuş halıdan alınan en büyük parçadır. İstanbul'daki antikacı tarafından ele geçirilen halının sağlam kısımlarına bordürler dikilerek tamamlanmıştır. Ge-

14 F. Sarre — H. Trenkwald, *Altorientalische Teppiche*, Wien - Leipzig Bd. I 1926, taf. 58-59.

15 Bu resimleri neşretmeme, musaade eden Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz-Museum für Islamische Kunst, Berlin yetkililerine teşekkür ederim.

16 K. Erdmann — H. Erdmann, *Orientteppiche 16.-19. Jahrhundert*, Hannover, 1966, s. 16-17, Abb. 2.

17 E. Kühnel — L. Bellinger, *Cairene Rugs...*, adı geçen eser, s. 63, Pl. XXXVIII-XXXIX.

10 Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul, 1974, s. 123-126, lev 73-74.

11 Bu halıyı neşretmek müsaadesini veren, Paris Musée des Arts Décoratifs Müdürüsi Bayan Yvonne Brunhammer'e teşekkür ederim.

12 Bu bilgi için Paris Musée des Arts Décoratifs'teki Türk halı ve seccadeleri üzerine bir lisans tezi hazırlanmış olan öğrencim Sevgi Özer'e teşekkür ederim.

13 K. Erdmann, *Teppicher werbungen der islamische Abteilungen* •Berliner Museen 64 (1949) s. 11, Abb. 6.

ri kalan parçalar da, gene aynı yoldan buldukları müzelere satılmıştır.

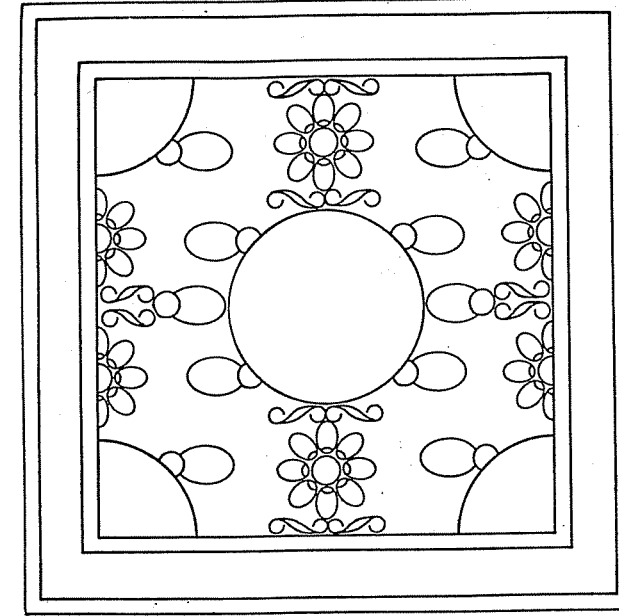
Halı parçalarının böyle eklemelerle sonradan birleştirilmesi, diğer Osmanlı Saray halılarında da görülmektedir. Özellikle kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza sıralanan madalyonlu halılarda bunun uygulanması, daha başarılı olmaktadır. Eskimiş olan büyük halılardan uygun kesitler alınarak birleştirilmekte ve bordürler dikiyerek çevrenilmektedir. Böylece daha küçük ebatta, ortası tek tam madalyonlu halılar elde edilmektedir¹⁸. Londra Victoria and Albert Museum, Paris Musée des Arts Décoratifs ve New York Metropolitan Museum of Art'ta bulunan halılarda bu husus belli olmaktadır. Kezâ Victoria and Albert Museum ve Stockholm National Museum'da da iki küçük, aynı tip halı parçası daha bulunmaktadır. Hannover Kestner Museum'da bulunan küçük bir halı parçası da böyle, başka büyük bir halıya ait olmalıdır¹⁹. Türk halı sanatına yabancı olan madalyon düzeni, Osmanlı halılarında, sonsuzluk prensibi ile uzlaştırılarak başarılı kompozisyonlar ortaya konmuştur. Motiflerde fazla değişiklikler olmadan, çeşitli kompozisyonların sağlanması, Osmanlı Saray halılarındaki üslûp birliğinin kuvvetini gösterir.

Burada birkaç örnekle tanıttığımız Osmanlı Saray halıları, en parlak devrini 16. yüzyılın ikinci yarısından, 17. yüzyıl sonuna kadar sürdürmüştür. Bu gruba bağlanan pekçok da seccade yapılmıştır²⁰. Bu halılar, 17. yüzyıl sonuna doğru gittikçe zenginliklerini kaybetmişler, kısırlaşan örnekleri, kabalaşan teknikleri ile 19. yüzyıla kadar varlıklarını, Smyrna halıları adı altında yaşatmışlardır (Resim 18). Bu grup halıların asıl merkezi ise, başta Uşak olmak üzere Batı Anadolu bölgesi olmuştur. İzmir limanından ihraç edildikleri için, halı literatüründe İzmir'in eski ismi olan Smyrna halısı adı ile tanınmışlardır. Osmanlı Saray üslûbundaki seccadelerin etkisi ise, 18. yüzyılda Gördes, Kula, Lâdik, Uşak seccadelerinde çeşitlenerek yaşatılmıştır. Böylece Osmanlı Saray halılarının Türk halı sanatı içindeki yeri sağlamlaştırılmış, Türk halı sanatının bütünlüğü sağlanmıştır.

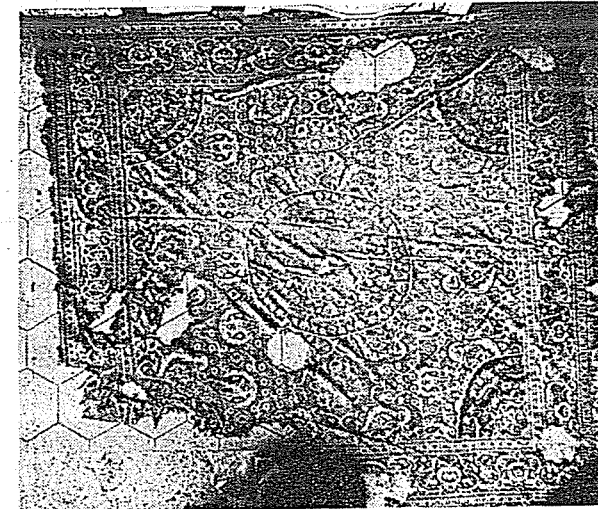
18 Charles G. Ellis, «Gifts from Kashan to Cairo», *The Textile Museum Journal*, Vol. I, Nov. 1962, Washington, s. 33-46.

19 K. Erdmann — H. Erdmann, *Orientteppiche...*, adı geçen eser, s. 15-16, Abb. 1.; Charles G. Ellis, aynı eser, s. 42 fig. 19-20.

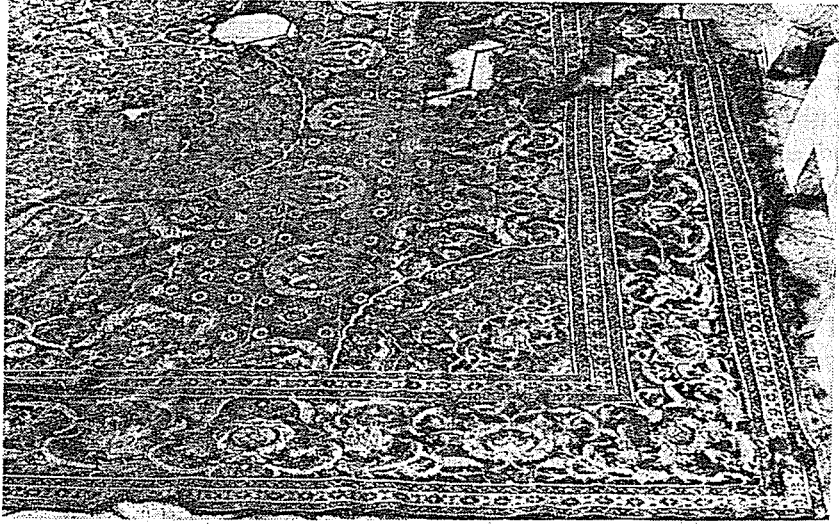
20 Charles G. Ellis, «The Ottoman prayer rugs», *The Textile Museum Journal*, II/4, December 1969, s. 5-22.

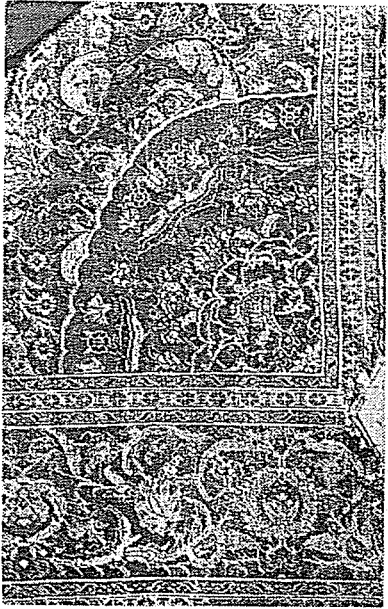
Şema 1. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi env. no. 153.

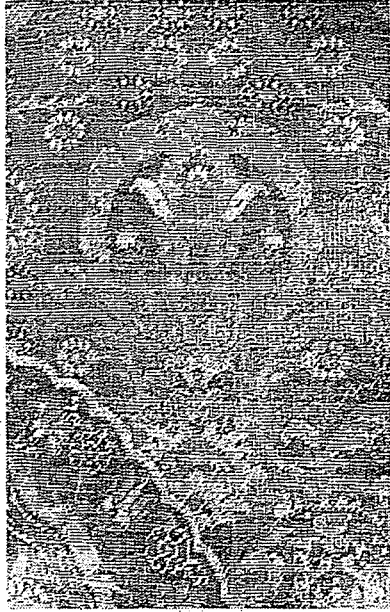
Resim 1. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 153.

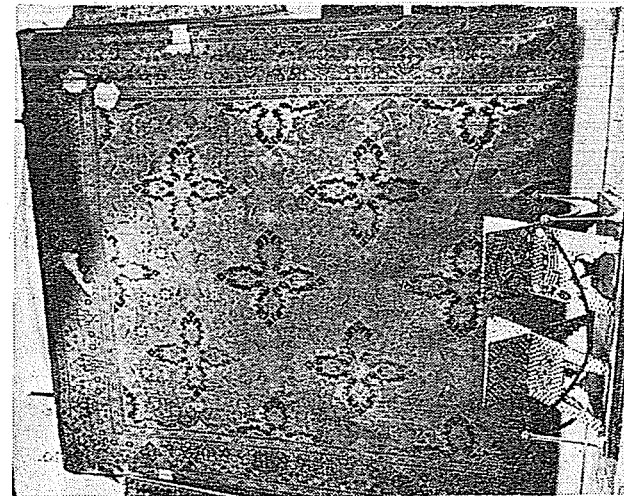
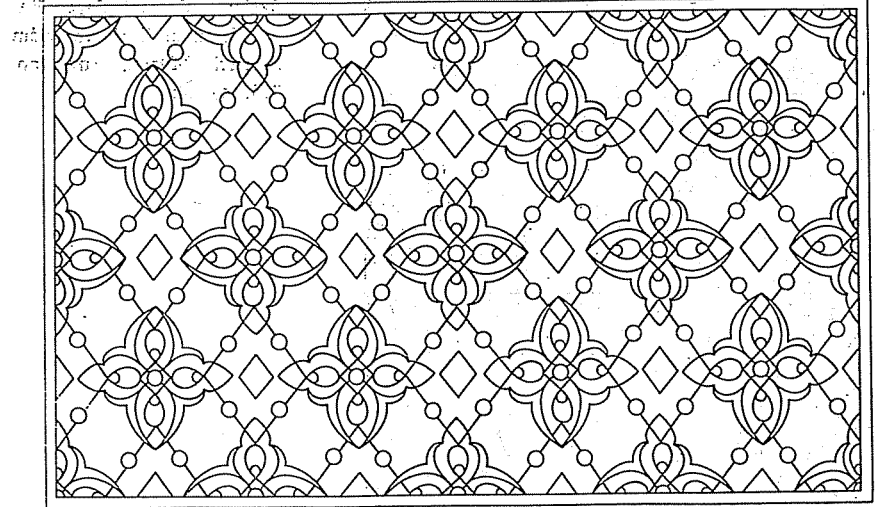
Resim 2. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 153, ayrıntı.

Resim 3. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 153, ayrıntı.

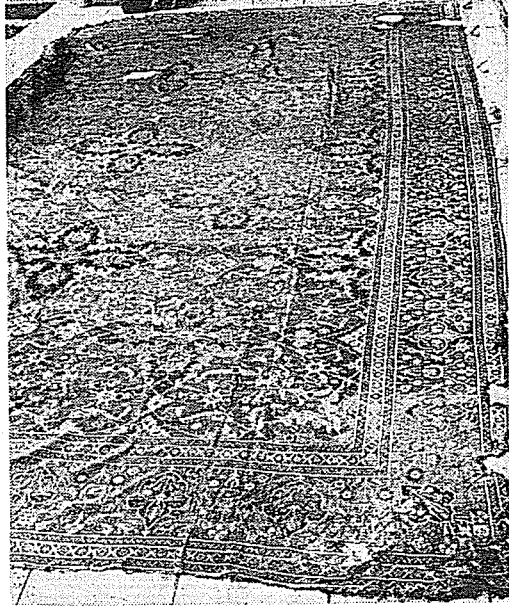

Resim 4. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 153, ayrıntı.

Resim 5. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 768.

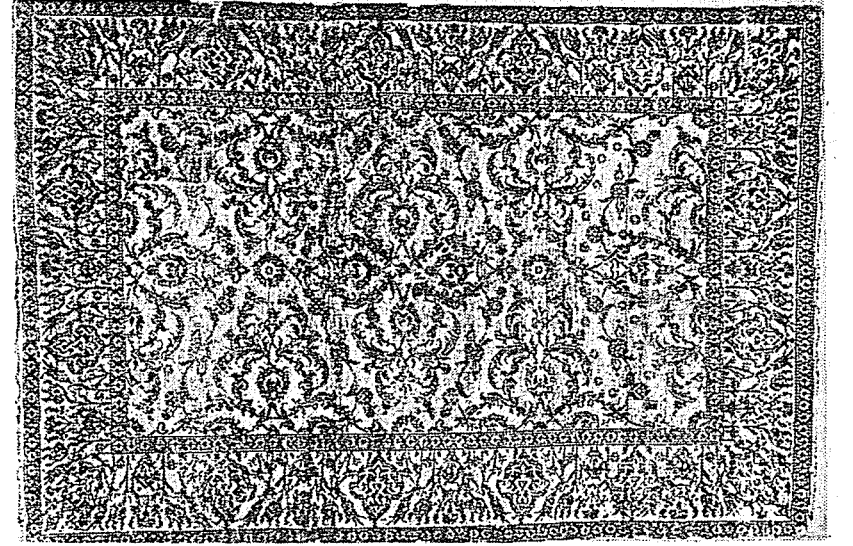
Şema 2. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi env. no. 768.

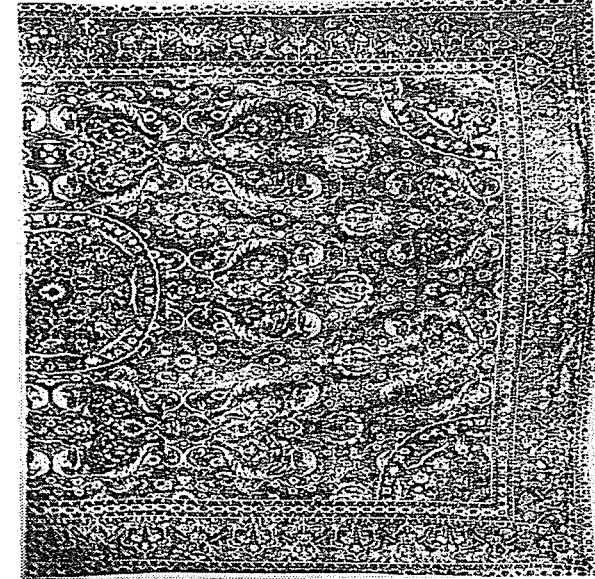
Resim 6. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 768, ayrıntı.

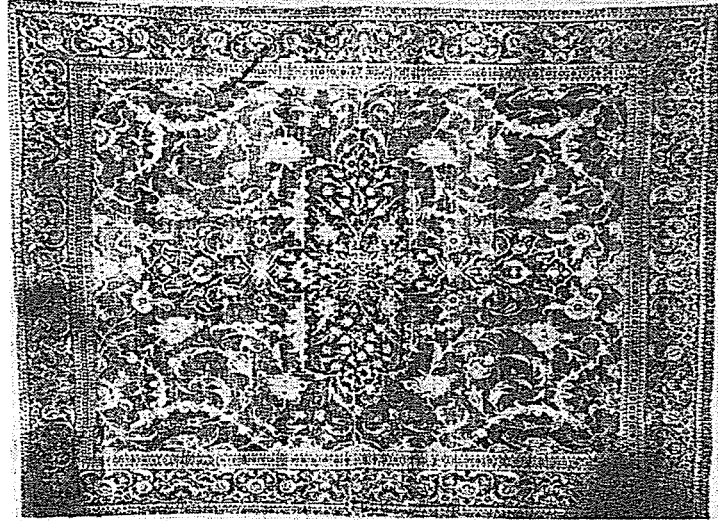
Resim 7. Osmanlı Saray Halısı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, env. no. 768, ayrıntı.

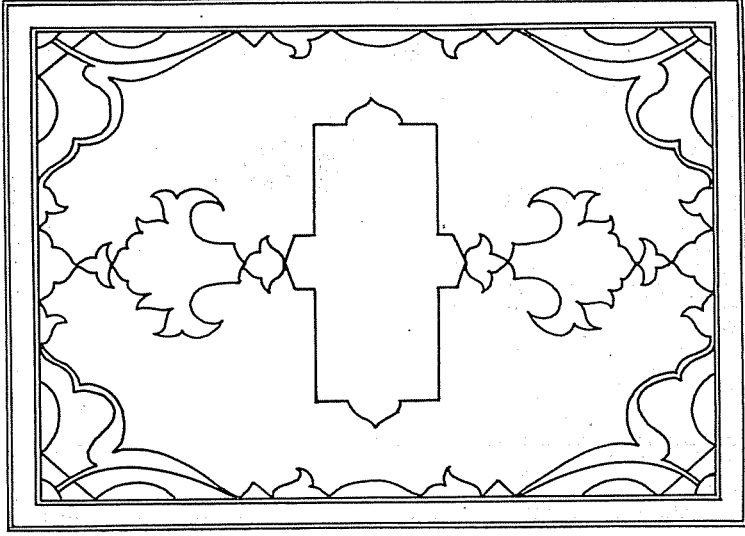
Resim 8. Osmanlı Saray Halısı, New York Metropolitan Museum of Art.

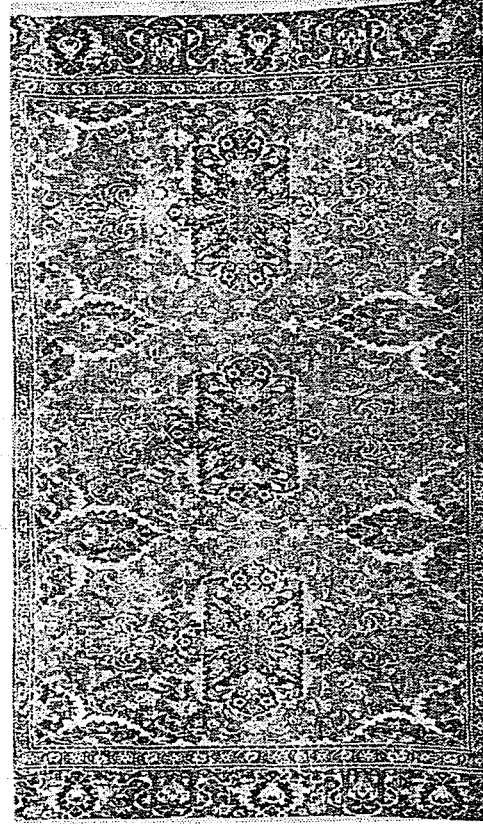
Resim 9. Osmanlı Saray Halısı, Londra Victoria and Albert Museum.

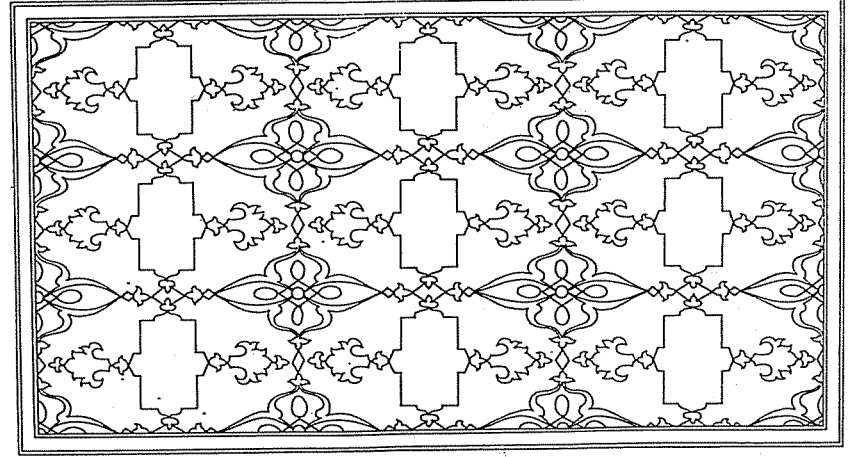
Resim 10. Osmanlı Saray Halısı, Paris Musée des Arts
Décoratifs.

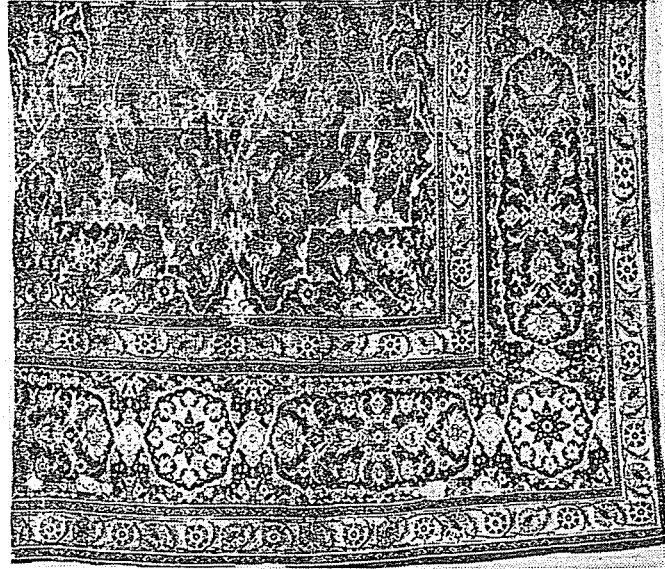
Şema 3. Osmanlı Saray Halısı, Paris Musée des Arts
Décoratifs.

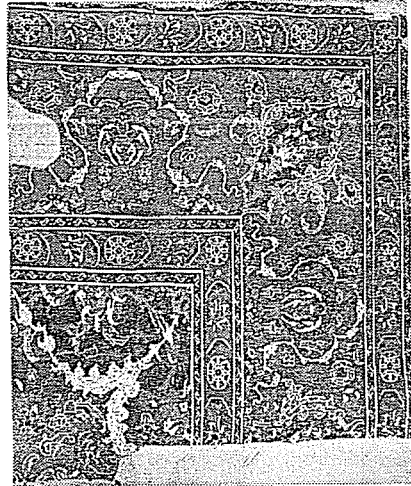
Resim 12. Osmanlı Saray Halısı, Viyana Museum für Angewandte Kunst.

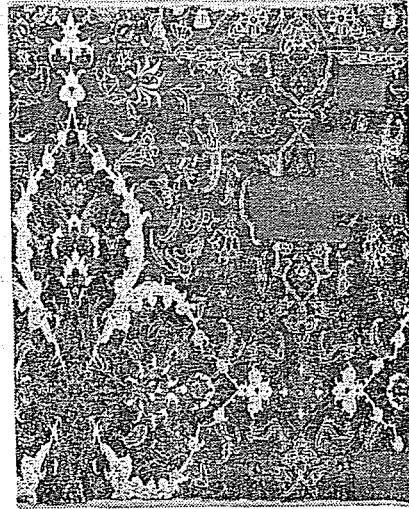
Şema 4. Osmanlı Saray Halısı, Viyana Museum für Angewandte Kunst.

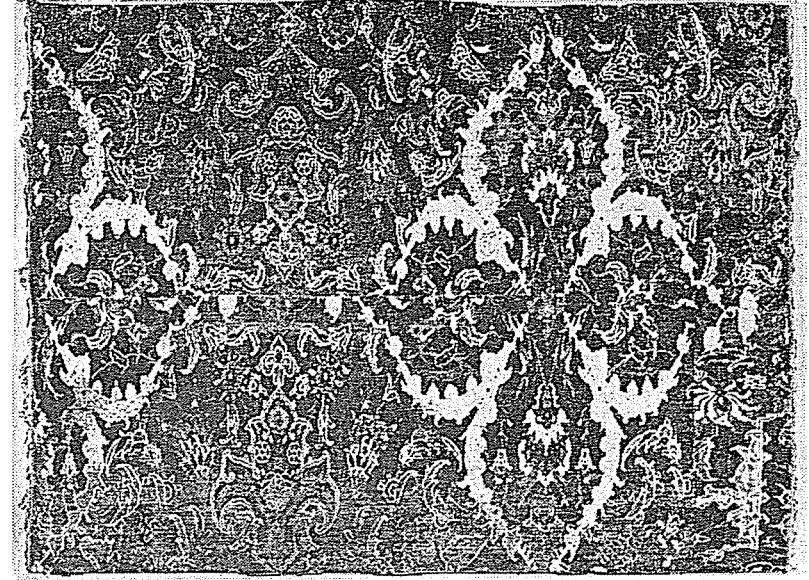
Resim 11. Osmanlı Saray Halısı, Berlin Müzesi.

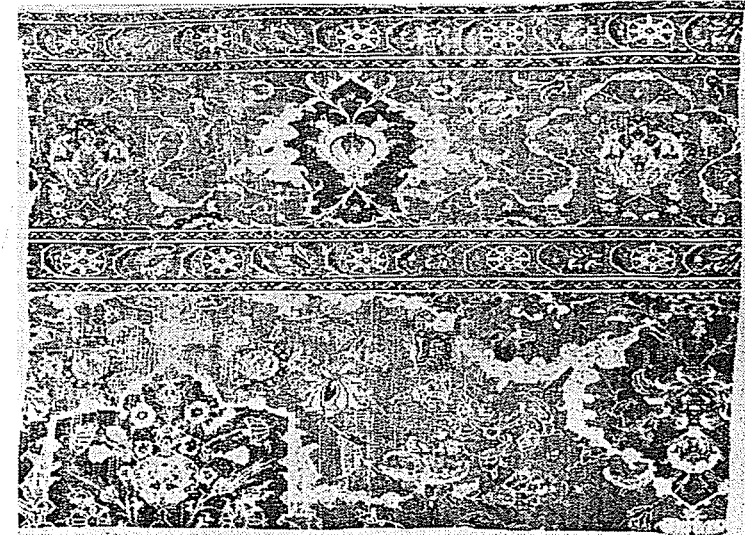
Resim 13. Osmanlı Saray Halısı, Berlin Museum für Islamische Kunst.

Resim 14. Osmanlı Saray Halısı, Berlin Museum für Islamische Kunst.

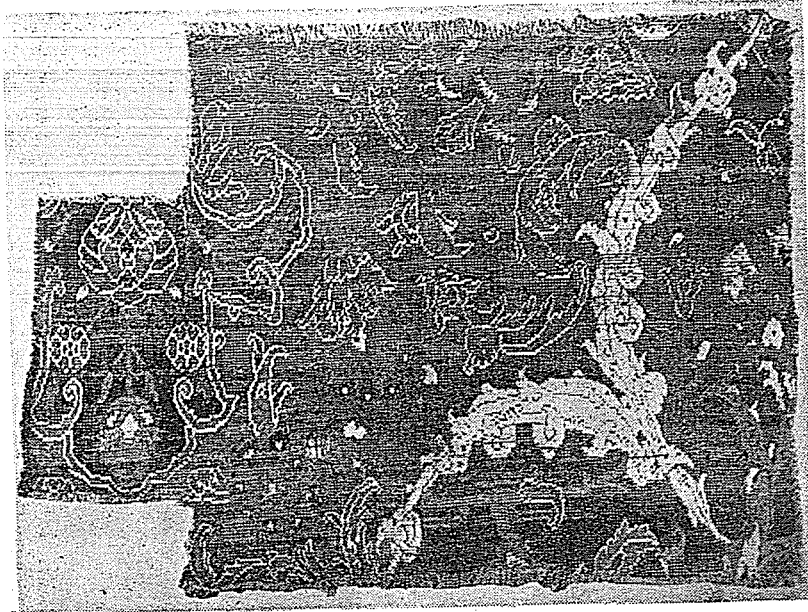
Resim 16. Osmanlı Saray Halısı, Washington Textile Museum.

Resim 15. Osmanlı Saray Halısı, Hannover Kestner Museum.

Resim 18. «Smyrna» Halısı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Resim 17. Osmanlı Saray Halısı, Washington Textile Museum.

AHI ELVAN CAMİİ PENCERE KAPAKLARI

Erdem YÜCEL

Türk sanatında ağaç işleri üzerinde, yakın tarihlerde başlayan araştırmalar son yıllarda yoğunlaşmıştır. Genel kapsamlı yazıları¹, ağaç işi tekniklerinden söz eden incelemeler² ve monografiler izlenmiştir³. Bu arada bazı ansiklopedi maddeleri, Türk ve İslâm sanat tarihi eserleri ve müze rehberlerinde de kısa da olsa ağaç işleri tanıltılmaya çalışılmıştır⁴. Bununla beraber Türk sanatında ağaç işçiliği-

1 Bahaeddin Ögel, Selçuklu devri Anadolu ağaç işçiliği hakkında notlar «Yıllık Araştırmalar Dergisi» Ankara 1956, I, s. 199-236; Can Kerametli, Osmanlı devri ağaç işleri, tahta oyma, sedef, bağa ve fildişi kakmalar, «Türk Etnografya Dergisi» Ankara 1962, S. IV, s. 5-13; Erdem Yücel, Türk Mimarisinde ağaç işleri «Arkitekt» İstanbul 1966, S. 329, s. 21-26; Erdem Yücel, Selçuklu ağaç işçiliği «Sanat Dünyamız» İstanbul 1975, S. 4, s. 2-10; Cevdet Çulpan, Türk-İslâm tahta oymacılık sanatından: Rahleler, İstanbul 1968; Mehmet Ağaoğlu, Unpublished wooden doors of the Seljuk period, Parnassos 1938.

2 Gönül Öney, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler devri ahşap teknikleri «Sanat Tarihi Yıllığı» İstanbul 1970, III, s. 135-150; Semra Ögel, Anadolu ağaç oymacılığında mail kesim «Sanat Tarihi Yıllığı» İstanbul 1965, I, s. 110-117.

3 Haluk Karamağaralı, Çorum Ulu Camiindeki minber «Türk Sanat Tarihi Yıllığı» İstanbul 1965, I, s. 120-142; M. Zeki Oral, Anadolu'da sanat değeri olan ahşap minberler, kitâbeler ve tarihçeleri «Vakıflar Dergisi» Ankara 1962, V. s. 23-78; Muzaffer Batur, Beyşehirde Eşrefoğullarına ait ağaç oyma pencere kapakları hakkında «Arkitekt», İstanbul 1949, S. 7-10, s. 199-201; Cevdet Çulpan, Selçuklu devri bir Kur'an rahlesi; Rudolf Riefstahl, A Seljuk Koran stand with Lacquer painted decoration in the Museum of Konya «The Art Bulletin» 1933, C. 15, S. 4, s. 361-373.

4 Oktay Aslanapa, Anadolu'da Türk minberleri mad. «İslâm Ansiklopedisi» İstanbul 1958, C. 8, s. 337-339; Celâl Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, C. II, s. 107-108; Oktay Aslanapa - Ernst Diez, Türk Sanatı, s. 293-295; Zahir Güvemli - Can Kerametli, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul 1974, s. 40-44; Mehmet Önder, Mevlâna ve Türbesi, İstanbul 1957, s. 40-42.